

Jan Eric Karlström berättar om sevärdheter

Östgötaleden, sträckan Falsnäset–Rejmyre

Från Falsnäset följer vandringsleden den sträckning, som landsvägen mellan Vistinge och Rejmyre har haft från ”urminnes tid” och ända fram till 1970-talet. Då byggdes vägen äntligen om, sedan den hade varit föremål för förbättringsplaner, ”ända sedan farfars tid” om man får tro det äldre folket i bygden. Vandringsleden utnyttjar nu de vägstuppar, som ännu finns kvar av den extremt krokiga gamla landsvägen. Leden följer ömsom den nya vägens östra, ömsom dess västra sida.

Väg för försvarsmaktens behov

När ombyggnaden av vägen kom till stånd i början av 1970-talet, var det kalla krigets hotbilder ännu levande. Försvarsmakten planerade för ett slags gerillaförsvar i vars strategi även ingick gömställen i skogarna. De moderniserade landsvägarna i skogsbygden togs in som en del av försvarsplaneringen genom att förses med så kallade ”flygplansrakor”. En sådan omotiverad raksträcka upptar några hundra meter av vägen mellan Falsnäset och Häradstorp. Man hade tänkt sig, att jaktflygplanen skulle kunna starta och landa här, om bara piloterna höll tungan rätt i munnen. Något praktiskt försök blev dess bättre aldrig genomfört, men vägsträckningen övergick från att ha bestått av en ytterlighet av krokor till en extrem raksträcka över Häradstorpmon.

Minnesmärken

Lite söder om vägskalet, där vandringsleden kommer ut på landsvägen från Kyrkfallet har enligt sägnerna, invid landsvägen funnits både galgbacke och riskast (en form av minnesmärke över hemska händelser). Den som följer vandringsleden kommer dessbättre inte i kontakt med något av dessa vådliga minnesmärken.

Strax norr om Falsnäset, innan vandringsleden växlar sida av asfaltstråket, passeras en förr mycket anlitad rastplats där oxfororna brukade träffas och vila ”gångatrötta” på sin färd mot Finspång eller Norrköping. Rastplatsen utmärks av ett par iögonfallande landmärken mitt uppe på den flacka Häradstorpmon. De är två flyttblock som inlandsisen välvilligt placerat, ”*just där de vägfarande brukade ta sin obligatoriska matrast*” säger traditionsbärarna. På så sätt har stenarna fått sina namn: ”Kaffesten” och ”Sumpsten.”

Ett stycke norr om Falsnäset går avtagsvägen till Rippestorp som ursprungligen varit en mindre skogsgård, därefter en fritidsbebyggelse, men som nu också har ett tämligen omfattande permanentboende. På vandringsleden passerar man en lång rad av postlådor, mitt ute i vilda skogen. Postlådorna tillhör innevånarna i den någon kilometer längre bort belägna nya Rippestorps byn.

De skogsområdena, som vandringsleden passerar har alltid betraktats som otillgängliga och vilda. Den legendariska folkskolerektorn i Finspång, Alfred Lagerström, som då och då fick anledning, att på tjänstens vägnar besöka de här trakterna gav skogsbygden sitt eget namn. Han kallade trakten; ”Risinge lappmark.”

Holpetärn och Holpen

Mitt för den nyss passerade avtagsvägen till Rippestorp skymtar på andra sidan asfaltstråket ett intressant vattenblänk. Det är en liten skogstjärn med namnet Holpetärn, bland ortsbefolkningen mest känd som Ångsåsgölen. Gölen har fått en plats i de skrönor och sägner, som förknippas med den gamla landsvägen. Öster om vägen, men ej synlig från vandringsleden, ligger sjön Holpen, som är något av en geologisk gåta. Holpen ligger invid vattendelaren mellan norr och söder och är den högst belägna sjön i den här delen av skogen. Det markeras av att Holpen, som ändå är en ganska stor sjö, har mycket obetydliga tillrinningar. Vattnet är därmed kallt och klart som det bör vara i en källsjö. Troligtvis har sjön en gång haft sitt avlopp genom den nyssnämnda Ångsåsgölen med vattnets färdriktning mot Glan, men balansen har ändrats på något sätt någon gång och nu rinner vattnet åt motsatta hållet mot nordväst och tillhör därmed Nyköpingsåns vattensystem. En del strandvallar i skogen tyder på, att det för länge sedan måste ha inträffat någon slags geologisk kullerbytta i de här trakterna. Det hindrar inte, att man vid slutet av 1800-talet dämde upp vattnet och mixtrade med sjön, så att det började avtappas norrut och kunde ingå som ett vattenmagasin i Ysundaåns flottled, med vatten som rinner mot nordväst. Därigenom mynnar Holpens vatten ändå till sist ut i Glan. Ångsåsgölen ingår i de myterna. En gång ska den ha haft röda näckrosor och än idag ska näckrosorna vissa år kunna bli skära till färgen, säger den gamla berättartraditionen. Det är i så fall en genetisk sensation, eftersom röda näckrosorna enligt läroböckerna inte korsar sig med andra varianter. Den som har lust kan själv göra en avstickare till Ångsåsgölen för att undersöka färgskiftningarna på egen hand.

Extremt gammal tallskog vid Elgsjögården

En annan botanisk sevärdhet, som det borde vara förbjudet att passera utan att ha beundrat, hittar man alldeles vid sidan av vandringsleden på västra sidan av asfaltstråket ett par hundra meter före avtagsvägen mot Elgsjögården. Det är ett bestånd av extremt gammal tallskog uppe i ett stenskravel. Aldern är bestämd genom räkning av årsringarna från uttagna borrhspån. Furornas ålder varierar från tvåhundra år och upp till det dubbla.

Tallarna bör alltså ha varit "frön" på samma gång som Gustav Vasas ostyriga söner. Anledningen till att de här furorna blivit kvarlämnade av förfädren är en gåta, eftersom äldre skogsfolk vanligtvis inte brukade anlägga några sentimentala synpunkter på användningen av virke och därför aldrig drog sig för att när det så passade sig ta till yxan.

Vandringsleden går härifrån österut genom Häradstorps by. De något modernare boningshusen är uppförda på 1950-talet, då ägaren Fiskeby AB, för trivseln skull, försökte samla sina anställdas bostäder till små byar.

Häradstorps gård är mycket äldre. Den blev gästgivargård år 1750 trots den dåvarande ägarens protester. Han ville inte hålla hästar och utskänkning. Men myndigheterna tyckte att det var för långt mellan hästbytena mellan Vistinge och Bremyra. Ett kort stycke norr om avtagsvägen till Elgsjögården har själva utskänkingsstället legat. Torpet heter än idag "Krogen" men har inte ingått i någon kulinarisk verksamhet sedan Gästgiveriskyldigheten.

Elgsjögården har däremot numera en modern exklusiv konferensanläggning och kursgård. Anläggningen drivs av nuvarande markägaren Holmen Skog uteslutande för företagets egna behov.

Skolhus

Elgsjögården hette ursprungligen Häradstorps skola och var en bland flera byskolor i Risinge socken. Den första skolan i Häradstorp byggdes år 1860 och omnämns i skolstyrelsens protokoll från 1862 som ”*ett litet skolhus mittemot grinden vid nedfarten till gården.*” Huset står ännu kvar på sin ursprungliga plats flera gånger om och tillbyggt, eftersom skolhuset var för litet från början. Det bodde på 1860-talet omkring 400 personer i Häradstorps ”skolrote” (upptagningsområde), varav ett 60 tal var barn i skolåldern. Ett nytt skolhus uppfördes därför år 1875. Det är den byggnaden som idag är huvudbyggnad vid Elgsjögården. Vid Häradstorps skola bedrevs undervisning i folkskolans regi fram till år 1937. Sedan folkskolan lades ner har Elgsjögården inrymt en av Sveriges första skogliga yrkesskolor fram till år 1964, då landstinget övertog huvudmannaskapet och flyttade verksamheten till den centrala delen av länet. Sedan den skogliga yrkesskolan upphörde har markägarna, Fiskeby och Holmen, utnyttjat byggnaderna för interna utbildningsbehov.

Torparkulturen har bevarats på Elgsjögården

Namnet Elgsjögården har anläggningen fått av sin dåvarande ägare Fiskeby AB i början av 1950-talet. Vid den tiden hade den stora omstruktureringen av skogsbruket just påbörjats. Så småningom ledde omdaning fram till en nästan totala förvandling av skogsbruket, som tidigare var baserat enbart på manuell arbetskraft med hästen som dragkraft. Den omdaning har nu lett fram till en nästan hundra procentig mekanisering av skogsbruket. Strukturen av bebyggelsen i skogarna förändrades också radikalt från 1950-talet och framåt. De flesta arrendegårdarna och torpställena på skogsbolagens marker har lagts ut och planterats med barrskog. En hel livsstil och en hel byggnadskultur gick då i graven under en trettioårsperiod. Ägarna till Fiskebys skogar, kände i det läget ett stort ansvar inför kulturarvet på sina marker och gjorde därför stora insatser för att på ett informativt och praktiskt sätt åskådliggöra och bevara minnesmärken över gångna tiders bebyggelse och odlarmöda. Med den ambitionen monterades flera för den gamla torparkulturen typiska byggnader ner, flyttades och sattes upp igen vid Elgsjögården. Dessa byggnader ser man från vandringsleden.

Där finns:

- En hel timrad ladugård från Sjönäs.
- En loftbod från Mottorp.
- En loge med körvandring från Högtorp.
- Den gamla vällingklockan från Lotorps bruk.
- Så kallade AK-baracker ombyggda till ”frukostmatsal.”
- En äldre gårdssmedja.
- En egendomlig bikupliknande anordning, som förr fanns vid alla skogvaktararboställen och användes för klängning (skiljande av fröet från kottarna) av tall och grankottar.

Vandringsleden passerar Häradstorps gård, med boningshus från 1600-talet och Tjärugngården, med en barack av den typ som användes från 1940-talet och framöver då skogsbruket delvis måste lita till säsongsarbetare, samt torpstugan Tjärugnen, som ursprungligen varit kuskbostad.

”Bygdereservatet Skogstorp”

Efter ytterligare två kilometer passerar vandringsleden ”Bygdereservatet Skogstorp”, som är ett gammalt dagsverkstorp under Häradstorps gård. Torpet är nämnt i skrift första gången år 1837 och förekommer i kyrkböckernas Husförhörslängder från år 1840. Det unika med Skogstorp är att torpet varit bebott så länge, ända fram till år 1958. Nio olika torparfamiljer har brukat torpet och fyrtio personer har haft sitt hem på Skogstorp under de mer än hundra år som torpet varit bebott. Det har aldrig funnits vare sig någon körväg till Skogstorp eller vatten och inte heller elektricitet.

Den sista torparen hette Karl Oskar Pettersson född 1874 och hans hustru Alma född 1893, samt deras tre söner. Familjen bodde på Skogstorp under åren 1917-1958. Vid slutet av 1950-talet fanns inte längre något annat bebott torp av Skogstorps ursprungliga typ kvar på Fiskebys marker och bolaget beslöt, att Skogstorp skulle bevaras som ett minnesmärke över: ”en gången tids skogsbebyggelse och odlargärning” en livsform, som inte längre existerade.

Skiss av Skogstorp, Jan Eric Karlström

Inte bara husen utan också tegarna kring Skogstorp bevaras så vitt möjligt i sitt ursprungliga skick. Gräset slås en gång om året, men först sedan de vilda växterna hunnit fröa av sig. Någon gödsling förekommer inte. Bland de växter, som nu årligen blommar på Skogstorp märks tre orkidéarter, varav en ”Brudgranen” börjat uppträda rikligare på senare tid.

Inom Skogstorps gärdesgårdar finns en väl bevarad tjärdal och en så kallad ”lingrop.” Möblerna och en del av husgeråden inne i torpet har tillhört den sista torparfamiljen.

Katsviken och Målstorp

Från Skogstorp går vandringsleden tillbaka mot landsvägen, som leden korsar vid torpet Katsviken eller Älgsjötorp. Det var förr mycket vanligt att torpen hade två namn Ett officiellt och ett annat som användes i folkmun. Från torpet Älgsjöbron följer vandringsleden skogsbilvägen längs Måltorpsån fram till Målsjön och Målstorp. Än har en gång för länge sedan innan den grundades upp kunnat användas för flottning och den ingår med ett unikt kuriosum i Häradstorps historia.

Westerbergs botanik i Häradstorpsbygden

Den första skolläraren i Häradstorp hette Frans Otto Westerberg. Han var lärare vid skolan i Häradstorp i 38 år från år 1875 till 1913. Hans stora passion var botanik och han gjorde under sina år i Häradstorp en stor insats genom att beskriva botaniken i Häradstorpsbygden. Just i Måltorpsån påträffade han den sällsynta Vårtsärven, som vid den tiden bara var känd från en enda annan lokal i Sverige. Det är nog ingen mer än Westerberg, som har sett Vårtsärven i Måltorpsån de senaste hundra åren, men om man tittar på nätets Virtuella flora finns fyndplatsen fortfarande inprickad. Förutom Vårtsärven finns det en rad andra intressanta växter, som Westerberg har träffat på under sina exkursioner i bygden och andra, som han själv införlivat med bygdens flora. Bland annat har han blivit beskylld för att ha planterat in Sjögullet, en liten näckrosväxt, i Älgsjön och ett par andra sjöar. Den som är intresserad kan ha mycket nöje av att studera Westerbergs växtförteckning, som blev införd i svensk Botanisk Tidskrift år 1917, (Band 11, häfte 2.)

När vandraren nu, strax efter Målstorp lämnar Holmen Skogs mark och vandrar in på Sveaskog, kan vi rekommendera vandraren att hålla ögonen öppna och spana efter Sveriges mest sällsynta orkidé ”Skogsfrun”. Den ska ha funnits där enligt Frans Otto Westerbergs förteckning, men inte ens han själv hittade den.

Så, Lycka till!

Jan Eric Karlström